prethodno priopćenje / preliminary communication
DOI: 10.61305/2303-7008.2023.11.2.109

Received:16.06.2023.
Accepted:25.08.2023.

UTOPIJA I BIT ČOVJEKA – OD VRLINE I BRIGE ZA DUŠU DO TEHNOLOGIJSKOG SUNOVRAĆANJA U PRIRODU

Saša HORVAT
Faculty of Medicine, University of Rijeka
Braće Branchetta 20, 51000 Rijeka, Hrvatska
sasa.horvat@uniri.hr
ORCID: 0000-0003-1968-8688

Mnogo je silno, al› ništa
Nije od čovjeka silnije.
(...)
Pa riječi, misli krilatoj,
Životu gradskom eno se
Ta sveznalica dosjeti...[1]

ABSTRACT

Utopije su ostvarenja u kojima do izražaja dolaze ideali ljudskih stremljenja i nadanja, kao i odgovori na ključne probleme s kojima se suočava ljudski duh u pojedinim epohama. U njima se ujedno očituje kako čovjek razumije samog sebe ili barem ono što bi želio postati, njegov položaj u svijetu i kozmosu, te odnos s drugima i božanskim. Rad analizira nekoliko odabranih utopija, počevši od Platona pa sve do suvremenih utopija. Cilj rada je izložiti kako je čovjek razumio samog sebe u pojedinim epohama te u kojem smjeru se to razumijevanje razvija u budućnosti.

Ključne riječi: utopija, pametni gradovi, kognitivni gradovi, umjetna inteligencija, filozofska antropologija.

1 SOFOKLO, *Antigona*, Zagreb, 26., u: https://lektire.skole.hr/wp-content/uploads/2020/01/sofoklo_antigonae.pdf (13. XII. 2023.).

Saša HORVAT

UTOPIA AND THE ESSENCE OF THE HUMAN BEING – FROM VIRTUE AND CARE FOR THE SOUL TO TECHNOLOGICAL COLLAPSE INTO NATURE

Utopias are realizations in which the ideals of human aspirations and hopes come to the fore, as well as responses to the key problems faced by the human spirit in different epochs. They also manifest how humans understand themselves or at least what they would like to become, their position in the world and the universe, and their relationship with others and the divine. The paper analyzes several selected utopias, starting from Plato and extending to contemporary utopias. The aim of the paper is to expose how humans understood themselves in different epochs and in which direction this understanding is developing in the future.

Keywords: utopia, smart cities, cognitive cities, artificial intelligence, philosophical anthropology.

Uvod

Filozofska antropologija nastoji odgovoriti na pitanje „što je čovjek“[2]. Cilj je to koji postavlja ovu filozofsku disciplinu između nade u čvrstu i sustavnu definiciju te nepredvidive fluidnosti ljudskog samorazumijevanja. Iskreno i promišljeno izlaganje odgovora na pitanje o biti čovjeka razlaže se i u utopijama. Pojam utopija dolazi od grčkog οὐ, ou = ne, τόποϛ= mjesto. Mjesto koje ne postoji tako je polje istine na kojem mislitelj i vizionar razvija vlastito razumijevanje čovjeka i društva. Ideali i snivanja u utopijama temelje se na glavnim ljudskim odrednicama kako ih već pojedina epoha razumije. Ipak, to nije sanjarenje, nego istinski misaoni pothvat kao odgovor na konkretno stanje i probleme u kojemu se društvo nalazi. Želja koja uvijek iznova izranja u potrazi za boljim svijetom.[3] Utopije oblikuju čitatelje i okolinu, utječu na budućnost. Konkretni problemi s kojima

2 Usp. Gerd HAEFFNER, *Filozofska antropologija*, Zagreb, 2003.

3 Usp. Anamarija IVANKOVIĆ, Krešimir PERAČKOVIĆ, Ivan ŠESTAK. Temeljna obilježja idealnih društava u djelima nekih klasičnih i suvremenih socijalnih utopišta, u: *Crkva u svijetu*, 3 (2023.) 58, 405-424. https://doi.org/10.34075/cs.58.3.3

se čovjek kroz epohe susretao mijenjali su se, pa tako i odgovori koji se posreduju kroz utopije. Od pitanja kako ustrojiti grad i odgojiti pojedince, sve do pitanja kako spasiti prirodu i Zemlju. Ukoliko se utopije temelje na promjenjivom i idealnom shvaćanju biti ljudskog bića, njegovog mjesta u društvu i kozmosu, otkrivaju li nam utopije suštinske promjene u samorazumijevanju čovjeka i njegova odnosa sa svijetom i nadnaravnim?

U članku se prikazuju odabrane utopije i to Platona, Thomasa Morea, Frane Petrića, Tommassa Campanelle, Francisa Bacona, te suvremene inačice utopija ostvarene kroz različite medije, kao što su pametni i kognitivni gradovi, te zelene utopije. Svjesni smo kako članak ne zahvaća brojne autore, te možda na određenim mjestima u prikazu utopija pojedinih autora ostaje nedorečen. Međutim, širi pristup pojedinim temama odveo bih nas s puta prema cilju.

Kroz analizu odabranih utopija koje su zabljesnule kroz povijest ljudske misli, cilj članka je ukazati na povezanost filozofske antropologije i utopijskih ideja savršenih gradova, otkrivajući kako je čovjek samog sebe razumio kroz različite epohe povijesti te u kojem smjeru će se to razumijevanje razvijati u budućnosti.

1.0 Platon: polis kao preslika ljudske duše

Nakon što su predsokratici filozofska promišljanja usmjerili prema prvim počelima i kozmosu, Sokrat se okrenuo čovjeku. Njegov učenik Platon (427.-347.) nastavlja tim putem, što se posebno očituje u promišljanju savršene države. Platonovo vrijeme obilježeno je ratovima i razaranjima, kao i procvatima grčkih gradova te svega onoga što uređena društva omogućuju. Posebno je primjetan snažni razvoj novih gradova.

Grčka u to vrijeme nije bila jedinstvena država nego su osnovane gradovi-države – πόλις, kao na primjer Atena i Sparta. Polis je bio neovisan grad, koji je imao svoju vladu, upravu, sudove, religiju, te bio isključivo sjedište života svojih građana. U tom je smislu imao pravo Martin Heidegger da je polis „temelj i mjesto opstanka čovjeka“[4]. Za Heideggera polis označava mjesto, ono tu, u kojem čovjek prebiva

4 Martin HEIDEGGER, *Uvođenje u metafiziku*, Zagreb, 2012., 166.

i razvija svoju povijest kojoj „pripadaju bogovi, hramovi, svećenici, svetkovine, igre, pjesnici, mislitelji, vladari, vijeće staraca, narodna skupština, vojska i brodovlje“[5]. Polis kao mjesto postavlja se nasuprot utopiji, ne mjestu.

Slavko Platz naglašava kako je polis „horizont svih moralnih vrijednosti i kao jedini mogući oblik društva“[6]. Ideal polisa nosio je grčki duh sve dok „neposlušni“ Aristotelov učenik Aleksandar Veliki nije krenuo u velika osvajanja. Polis je time izgubio ‘svrhu postojanja’ te se Grk više nije prepoznavao kao građanin polisa, nego kao građanin svijeta – ‘kozmopolit’.

Platon prihvaća i razvija dualističko shvaćanje ljudskog bića – ono se sastoji od duše i tijela kao dvije supstancije, pri čemu je duša bit čovjeka. Kroz Platonova djela se oblikuju filozofski argumenti kako je duša božanska i besmrtna, što u njegovo vrijeme nije bilo općeprihvaćeno mišljenje.[7] Zbog toga što nije uspjela u vječnom svijetu biti među dušama u ‘prvim redovima’ pri promatranju vječnih ideja i istine, duša je otežala te po kazni propala iz svijeta vječnih istina u smrtno ljudsko tijelo. Platon navodi kako je zadaća duše briga za život, upravljanje, vladanje i savjetovanje. Duša svoje obveze dobro obavlja uz pomoć vrline pravednosti, dok je nepravednost njezini porok. Pravedan život stoga ima i svoje posljedice:

“– Dakle će pravedna duša i pravedan čovjek dobro živjeti, a nepravedan zlo.

– Čini se prema tvom izlaganju.

– A koji dobro živi, blažen je i sretan, a koji ne živi tako, nije.

– Naravno.”[8]

Čovjek sam sebi nije dovoljan. Trebaju mu drugi ljudi i njihove

5 *Išto*, 166-167.

6 Slavko PLATZ, *Povijest filozofije I., Stari vijek: Grčka i rimska filozofija*, Đakovo, 2005., 90.

7 Usp. PLATON, *Država*, Zagreb, 1997., 608 d4-5, 384.; PLATON, *Fedon*, Zagreb, 2010., 79 d1 – 7, 99.

8 PLATON, *Država*, 353 e11 – 354 a3, 77 – 78.

sposobnosti kako bi ostvarili sve što im treba za sretan život. Iz životnih potreba koje pokreću okupljanje osoba nastaje – država.[9]

Promišljajući ustroj idealne države Platon kao nacrt koristi shvaćanje ljudske duše te njezinih sposobnosti i sklonosti. Cilj je država koja će uz pomoć trajnoga odgoja oblikuje građane istančanog smisla za pravednost, što će omogućiti da svi budu sretni, a ne samo neki.[10] Pravednost se očituje u tome "da čovjek svoje ima i vrši ono što mu pripada"[11]. Najveća je nepravda ako se ostvaruje mnogostruki rad i međusobno zamjenjivanje triju staleža[12], koje ćemo uskoro upoznati. Za Platona pravednost se čovjeka očituje u pravednosti države, i obratno.[13] Ljudske zadaće određene su prema sposobnostima i odlikama duše, bez obzira na roditelje i njihove odlike duše. Naime, ukoliko nema pravednosti i dobrog odgoja[14], onda se u državi razvijaju razuzdanosti i bolesti, što vodi prema različitim sramotama.[15]

U ljudskoj duši različite želje i ponašanja se natječu za prevlast. Na temelju shvaćanja tih dinamika duša ima tri dijela:

a) umni/razumni dio kojim duša misli, prosuđuje, sudi;[16] b) voljni dio koji pomaže razumnosti, osim ako je ne pokvari loše obrazovanje;[17] c) požudni dio koji je najveći dio duše a kojim ona ljubi, gladuje, žeđa te se uzbuđuje prema nasladama[18]. Koji dio duše prevlada, takav će čovjek po naravi i biti. No, i cijelo društvo će biti odraz određenog dijela duše ukoliko zavladaju osobe određene naravi.

Trostruku podjelu duše Platon izriče i kroz mit. Bog je jednima

9 Usp. *Isto*, 369 b5 i dalje, 92. i dalje.

10 Usp. *Isto*, 420 b4 – 6, 153.

11 *Isto*, 433 e11 – 434 a1, 172.

12 Usp. *Isto*, 434 a3 i dalje, 172. i dalje.

13 Usp. *Isto*, 434 d2 i dalje, 173. i dalje.

14 O tome kako dobar trajni odgoj razvija dobre prirođene sposobnosti, vidi u: *Isto,* 424 a4 – b2, 158.

15 Usp. *Isto*, 405 a1 i dalje, 137. i dalje.

16 Usp. *Isto*, 439 d4 – 5, 179.

17 Usp. *Isto*, 441 a2 – 4, 181.

18 Usp. *Isto*, 439 d5 – 7, 179.

primiješao zlata, zbog čega su najbolji od njih sposobni vladati; drugima je primiješao srebra; a trećima željezo i mjed, te im je stoga suđeno da budu obrtnici, poljoprivrednici. Kroz odgoj djece treba razlučiti tko je kakav, jer će država propasti ako je bude čuvao mjeden čuvar.[19]

Na temelju navedene podjele duše, Platon dijeli društvo na staleže. Svaki stalež ima svoje mjesto i zadaću, a sve opet prema potrebama čovjeka: privređivanje, obrana, pomaganje u upravi te vladanje. Zanatlije, seljaci, radnici – oni se brinu za materijalna dobra, te kod njih prevladava požudni dio duše. Kod njih valja njegovati vrlinu umjerenosti kako požuda ne bi poremetila sklad staleža, a time i sklad polisa. Kod njih, kao i kod ostalih staleža, treba prevladavati trijeznost, što rezultira skladnošću u državi.[20] Ratnici imaju zadatak obrane i čuvanja uređenja Države. Kod njih prevladava voljni dio, a krepost im je hrabrost i srčanost, za koje su odgajani od najranijih dana. Oni su pomoćnici trećem staležu. Čuvari se brinu o uređenju države kako bi svi staleži bili umjereni, bez luksuza i dokolice, da ne prevlada požuda,[21] jer bogatstvo stvara raskoš i lijenost, a siromaštvo prostotu i rđavost.[22] Brinu se ujedno da polis ne raste niti se umanjuje previše već da bude prostran koliko mu je dostatno da sačuva jedinstvenost.[23] Brojne su i druge zadaće, kao što je održavanje približno istog broja građana[24], kao i da svi dobiju prikladan odgoj, što je izrazito bitno. Naime, zahvaljujući pravilnom odgoju i država prosperira. Najbolji od čuvara su promovirani u vladare ili mudrace-filozofe. Savršeni su čuvari odabrani među najboljim čuvarima za vođenje Države. Pokazali su se vrijednima od rođenja kroz godine dokazivanja jer su se najviše brinuli za ono što državi najviše koristi.[25] Upravljaju državom jer su spoznali najveće vrijednosti i Dobro. Kod njih prevladava razumni dio duše, a krepost im je mudrost koju koriste pri upravljanju državom a

19 Usp. *Isto*, 415 a1 i dalje, 149. i dalje.

20 Usp. *Isto*, 432 a1 – 8, 169.

21 Usp. *Isto* 442 a4, 183.

22 Usp. *Isto*, 442 a1 – 3, 183.

23 Usp. *Isto*, 423 c2 – 4, 157.

24 Usp. *Isto*, 460 a2 – 6, 203.

25 Usp. *Isto*, 412 c2 i dalje, 146.

zbog kojega je i cijela država mudra.[26] "Ako, ili filozofi ne postanu u državama kraljevi, ili ako sadašnji kraljevi i vladari ne postanu istinski i potpuno, i ako se to oboje ne složi u jedno, naime državna vlast i filozofija, te ako od onih, koji sada odjelito slijede bilo jedno bilo drugo, svi ne budu prisilno odalečeni od vlasti, onda ne će, mili Glaukone, prestati zlo u državama, a mislim ni u rodu ljudskome."[27] Koliko je mudar pojedinac, mudra je i država; kako je hrabar pojedinac, hrabra je i država i dalje.[28]

Platon prožima antropologiju s temeljnim strukturama države. Sklad i pravednost države prelijeva se i na pojedinca kojemu je cilj postati vladarom samog sebe[29] uskladivši tri sposobnosti svoje duše bez obzira kojemu staležu pripadao. Duboka povezanost pojedinca te idealnog i najboljeg polisa vidi se i u sljedećem navodu: "kad se koji od nas povrijedi na prstu, onda to osjeti cijeli organizam, od tijela do duše, pa sve do vladajućeg dijela u duši, koji ih sređuje u jedinstvo, te kod ozljeđivanja jednog dijela skupa cijeli oćuti bol, i ako dakle velimo, da čovjeka boli prst. (...) Dakle, mislim, kad će se jednome državljaninu dogoditi štogod ili dobro ili zlo, takva će država najprije reći, da je to njezin doživljaj, te će se sva zajedno ili radovati ili žalostiti."[30]

2.0 Thomas More: od potreba i slabosti duše do zajedničkih dobara

Sveti Thomas More (1477. – 1535.) 1516. godine objavljuje djelo „Utopia" („*De Optimo Reipublicae Statu deque nova insula Utopia*"), po kojem u uporabu i ulazi sam pojam „utopija". Thomas Mumford primjećuje kako je u to vrijeme u Europi bila prisutna težnja prema nebeskom kraljevstvu, kao svojevrsnoj „utopiji bijega"[31]. Ovo humanističko djelo prožeto je kritikom trenutačnog stanja u Europi: od vođenja besmislenih ratova, pa sve do kritika pojedinih staleža društva, kao što su plemići, njihovi „mekušci" kao i svih onih koji žive

26 Usp. *Isto*, 428 c13 i dalje, 164. i dalje.

27 *Isto*, 473 c10 – e1, 221 – 222.

28 Usp. *Isto*, 441 c4 i dalje, 184. i dalje.

29 Usp. *Isto*, 443 d4, 185.

30 *Isto*, 462 c10 – d3 / 462 d8 – e3, 206. / 207.

31 Usp. Lewis MUMFORD, *Povijest utopija*, Zagreb, 2008., 57.

na tuđi račun u „upadljivoj raskoši“[32]. Privatno vlasništvo jedno je od temeljnih krivaca zbog bijedne situacije u Europi. Ljudi se mjere prema novcu kojega posjeduju, te više nema pravde pod suncem.[33] More je posebno osjetljiv na tešku situaciju zemljoradnika i njihovu veliku bijedu. K tome, More smatra kako bijeda i siromaštvo pogubno djeluju na ljudski karakter, koji se savija pred težinom egzistencije i postaje odveć poslušan.[34]

U humanističkom nadahnuću, čitatelju ove utopije jasno je od samog početka kako More cijeni učene i skromne ljude, upoznate s postignućima znanosti i književnosti. Cilj mu je da svi ljudi budu dobri, jer bez toga je nemoguće da sve bude najbolje.[35] Ostvarenje tog cilja prikazano je u pripovijedanju glavnog protagoniste utopije - Rafaela Hitlodeja, obrazovanog avanturiste. Zahvaljujući spletom pomorskih (ne)prilika, završio je Hitlodej na otoku Utopiji. Na njemu otkriva 54 grada i gotovo savršeno uređeno društvo, te Moreu i njegovom dragom poznaniku Peteru Gillesu, pripovijeda u jednom dahu što je sve spoznao na tom otoku, u glavnom gradu Amaurotu.

S obzirom na gore navedene neprilike u Europi, odmah doznajemo kako na otoku vlada podjela dobara i načelo jednakosti. Privatnog vlasništva nema, svi građani se bave zemljoradnjom, sije se točno koliko je potrebno i svi su upućeni u zemljoradnji i još jednom zanatu. Bitno je da nitko nije bez posla, kako ne bi postao lijen, ali se pazi i na to da pojedinci ne pretjeraju u radu kako ne bi postali robovi. Određeno vrijeme radi se na zemlji pa se potom ide u grad baviti drugim djelatnostima. Ukoliko netko ima želju i volju duže vremena raditi na zemlji, može mu se odobriti. Rad služi za zadovoljenje svih osnovnih životnih potreba. Novca nema, nego se potrebe namiruju iz zajedničke riznice dobara. Kada se određeni pojedinci pokažu izvrsnijima u znanostima i učenju, onda pristupaju redu obrazovanih i bave se „višim“ zanimanjima – upravljanjem i obrazovanjem.

Napredak ljudskog duha njeguje se i za vrijeme dokolice. Za raskoš i nagomilavanje sredstava nema potrebe. Naime, More je

32 Usp. Thomas MORUS, *Utopija*, Beograd, 1938., 18; 26.-29.

33 Usp. *Isto*, 55.

34 Usp. *Isto*, 49.

35 Usp. *Isto*, 53.

čvrsto uvjeren kako je „strah od oskudice“ glavni motiv rađanju oholosti u ljudskom duhu[36], što onda uzrokuje nagomilavanje suvišnih bogatstava. Primjećuje i kako je čovjek sklon zadovoljstvima koje vuku zlo za sobom, stoga u Utopiji nema prilika za porok (kao što su javne kuće i slično). Čak ni ubijanje životinja nije prikladno za slobodne građane, nego za robove, jer je to čin koji uništava samilost u ljudskoj duši – koje je najplemenitije od ljudske prirode.[37]

Duša ima sklonost razvijati želje i nagnuća prema raznim predmetima. Kroz odgoj se od malena Utopljani navikavaju na zlato, dragulje, skupocjenu odjeću i ostale dragocjenosti tako bitne i određujuće za Europljane. S dragim kamenjem se djeca igraju, a kad odrastu odbacuju ih kao i druge igračke, dok se od zlata prave okovi za robove.

Odgoj nastoji kroz obrazovanje udaljiti duše građana od nepotrebnih bogatstava i užitaka koji izopačuju. Duša je usmjeravana prema vrlinama i životu ispunjenu prirodnim ugodnostima.[38] Temeljni princip vrline je živjeti prirodno, slušajući glas razuma, koji nas vodi prema ljubavi i Bogu, te što smirenijem i radosnijem životu.[39] Kako drugima pomažemo u ostvarivanju sretnog i ispunjenog života[40], tako trebamo i sebi pomoći. Mudrost se sastoji u traženju osobnog zadovoljstva i sreće, pri čemu se pomaže drugima i ne šteti društvu. More razlikuje zadovoljstva za tijelo i dušu. U prva spadaju zadovoljstva jela i pića, spolni odnosi, kao i zadovoljstvo i prijatna ugodnost zbog postignutog zdravlja, koje je osnova svakog blaženstva, te je nužno po prirodi. Zadovoljstva duše su primarna, a ostvaruju se kroz razumijevanje i spoznaju istine, razvijanje vrlina i čistog života.[41] Utopljani su marljiv narod, koji voli svoju dokolicu i zna kako je mudro provoditi, pri čemu im se najviše dopada duhovni rad, te pomaganje

36 Usp. *Išto*, 79.

37 Usp. *Išto*, 80.

38 Usp. *Išto*, 97-98.

39 Usp. *Išto*, 95.

40 „Priroda poziva sve ljude da se uzajamno pomažu, što je sasvim razumljivo, jer ne postoji nijedan pojedinac čiji se položaj nalazi iznad sudbine ostalog ljudskog roda…“ *Išto*, 96.

41 Usp. *Išto*, 102-104.

drugima u ostvarivanju tog cilja.[42]

Na temelju rečenog, očito je kako je bitna antropološka odrednica čovjeka njegovo tijelo i duša/duh. Utopljani vjeruju kako je duša besmrtna, koju je dobri Bog stvorio sa svrhom ostvarenja sreće. Ukoliko joj se život odlikovao vrlinama nakon smrti slijedi nagrada, a za poroke kazna. Razum ima ulogu dovesti dušu k vjeri i prihvaćanju vjerskih nauka.[43]

Upravo je snaga duha ono što čovjeka razlikuje od svih drugih bića.[44] Stoga, kada je riječ o religiji, Utopljani su veliki pobornici i štovatelji prava na vjersku slobodu. Slobodni su vjerovati u razne religiozne nauke i prikladno ih prenositi drugim ljudima. No, zabranjeno je javno poučavati kako duša propada s tijelom nakon smrti i kako nemilosrdna sudbina vlada ljudskim životima, a ne božanska providnost. Oni koji tako vjeruju nisu cjenjeni kao ljudi jer nemaju nade, te ne štuju ništa više od zemaljskih zakona.[45] Oni koji se boje smrti prepoznaju se kao „rđav znak", slično kao što je i Sokrat naučavao kako je cilj filozofa pobijediti strah od smrti kroz brigu o smrti.[46] Utopljani njeguju duboku pobožnost, u kojoj nalaze mudrost i sreću. Čak su im i znanstvena istraživanja „božanske prirode" u svrhu spoznavanja „Tvorca prirode", koji najviše cijeni obrazovan duh koji traga za njime.[47]

Utopljani vjeruju kako su svi ljudi povezani prirodnom vezom - voljom i osjećajima. Veza je to snažnija od svih pisanih riječi i službenih protokola koji su temelji društava u Europi. Stoga Utopljani sklapaju ugovora s drugim narodima, te sami imaju jako malo zakona (koji su svima jasni).[48]

Utopija je organizacija gradova/države koja nudi sigurnost svakom pojedincu i garanciju kako mu ništa neće nedostajati, ujedno

42 Usp. *Isto*, 106.

43 Usp. *Isto*, 94.

44 Usp. *Isto*, 123.

45 Usp. *Isto*, 136-137.

46 Usp. PLATON, *Fedon*, 80e6 – 81a2, 103.

47 Usp. Thomas MORUS, *Utopija*, 109.

48 Usp. *Isto*, 118-120.

omogućujući cjelovit razvoj njegova duha. Sam napredak države ovisi od morala onih koji njome upravljaju.[49] Upravo strah od neimaštine i neizvjesnosti, koji vlada Europom, lomi ljudske duhove i obitelji.[50] Utopljani ne znaju za takav strah, ali se u svakoj prilici čuvaju oholosti i taštine. „Kad ne bi bilo taštine, one užasne strasti, gospodarice i majke svih zala koja se isprečavaju, smela čak verujem da bi svi narodi odavno usvojili zakone ove države...“[51]

Kao i u Platonovom polisu, More skladno polaže temelje uređenja svoje države upravo putem shvaćanja fundamentalnih ljudskih potreba, slabosti i jakosti, kao i najvećih strahova koji kvare dušu. Svjestan je kako je njegovo djelo utopija, ali i konkretan odgovor onome što se događa u njegovoj Europi.[52]

3.0 Frane Petrić: utopijska sreća nije za sve

Djelo „*La città felice*“ (1550.) hrvatskog filozofa Frane Petrića (1528. – 1597.) nudi utopiju zasnovanu na učenjima Platona i posebno Aristotela[53], a u odnosu na trenutno stanje u Europi. Kao i u svojim kasnijim djelima[54], Petrićev kratki uradak polazi od ljudske biti i naravi - čovjek se sastoji od duše i tijela, a svako od njih ima svoje potrebe.[55] Cilj utopije je osmišljavanje života koje bi stajalo u neposrednom dodiru s božanskim[56], ostvarujući tako istinsku sreću u ovozemaljskom životu.

Na temelju potreba duše i tijela osmišljava se položaj grada kao i

49 Usp. *Isto*, 117.

50 Usp. *Isto*, 129.

51 *Isto*, 153.

52 Brojne bitne oznake njegove države (pitanje arhitekture, robova, ratovanja, uređenja gradskog života, ustanova, obrazovanja, podjele poslova, svećenstva…) ovdje nismo htjeli detaljnije i šire obrađivati, kako bismo imali u fokusu cilj ovog poglavlja, a to je odnos shvaćanje čovjeka i utopija.

53 Usp. Mislav KUKOČ, O najboljem ustroju mediteranskog polisa, u: *Filozofska istraživanja*, 29 (2009.) 4, 641-656., 652.

54 Usp. Ljerka SCHIFFLER, Filozofija grada, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 11 (1985.) 1-2 (21-22), 3-27.

55 Usp. Frane PETRIĆ, *Sretan grad*, Zagreb, 1998., 9.

56 Usp. *Isto*, 10.

njegove društvene strukture (šest staleža). Posebna skrb posvećena je nužnim uvjetima za idealni razvoj zdravog i sretnog života. Njegovo široko obrazovanje obuhvaća i smisao za ekonomiju, pa položaj grada ima u vidu i trgovinu. Upućen u medicinske nauke[57], Petrić povezuje potrebe zdravog tijela i urbanizma[58], što je novi impuls u uvođenju znanstvenih spoznaja pri osmišljavanju utopije. Nije samo okolina ona koja može narušiti zdravlje, nego i način života. Petrić ističe čitav niz zanimanja koja su nužna za sretan grad: od liječnika do zakonodavaca[59]. Upravljanje gradom prepušta se osobama koje posjeduju kvalitete koje smo upoznali već kod Platona.[60] Kršćanstvo i odnos s Bogom bitni su za odgoj duše.[61]

Petrićeva mladenačka iskrenost očituje se u jasnom iskazu kako svi staleži ne mogu ostvariti cilj utopije, a to je sreća.[62] Posebno misli na poljoprivrednike, zanatlije i trgovce čiji je život potrošen na brigu oko posla, sebe i drugih, zbog čega nemaju vremena razvijati vrline. Vojnici, rukovodioci i svećenici imaju vremena i prostora za razvijanje vrlina. Pod dojmom tada prevladavajućih feudalnih društava, mjesta za ta tri staleža u sretnom gradu nema, te ih se i ne smatra građanima: „Tako će jedni uživati u povlasticama, bezbrižnosti i udobnosti, a drugi raditi i truditi se, jednom riječi podnositi oskudicu. (...) smatram da se naša država sastoji od dva dijela. Jedan je radnički i bijedan, a drugi gospodski i sretan“[63].

4.0 Tommass Campanella: utopija se otvara prema svemiru

„Grad Sunca“ (1623.) Tommassa Campanelle (1568. – 1639.) donosi nam dijalog pomorskog kapetana iz Genove i člana reda Ivanovaca, današnji Malteški red, u prihvatilištu moreplovaca. Utopija se nanovo oblikuje prema potrebama ljudske duše, ali uz određenu pomoć

57 „Frane Petrić“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2013 – 2024., u: https://enciklopedija.hr/clanak/petric-frane (6. II. 2024.).

58 Frane PETRIĆ, *Sretan grad*, 15. i dalje.

59 Usp. *Isto*, 19.-20.

60 Usp. *Isto*, 23.

61 Usp. *Isto*, 27.

62 Usp. *Isto*, 27. i dalje.

63 *Isto*, 29.

znanosti i tehnike, koja je u drugom planu. Prostorno promatrano, na vrhu brda nalazi hram u kojem je oltar s dva globusa – nebo i zemlja. Iznad oltara na kupoli nacrtane su nebeske zvijezde.[64] Gradom upravlja vrhovni vladar Hoh (Sunce) koji se još zove Metafizičar, uz pomoć suvladara koji su nadležni za određena pitanja: Moć (za rat i mir), Mudrost (znanost, pitagorejci) i Ljubav (rađanje, potomstvo, obrazovanje, medicina...). Na zidovima građevina prikazani su prizori ostvarenja znanosti, prirodne pojave, ljudski odnos s prirodom, kao i središnje osobe velikih religioznih vjerovanja - Muhamed i Isus Krist s 12 apostola.[65]

Campanella osobito ističe važnost odgoja i obrazovanja. Do 10. godine života djeca uče sve jezike, dok ih filozofski nauk odgaja za život u zajednici. Znanje ih oblikuje za preuzimanje dužnosti u zanatima i znanosti.[66] Campanella je kritičan prema europskim plemenitim besposličarima koji imaju puno slugu jer to vodi prema urušavanju države. Zbog takvih Europom i svijetom vlada pokvarenost.[67] Kao i kod Platona, vladari moraju biti filozofi, te se brinuti da se život odvija u međusobnoj časti, poštovanju i ljubavi.[68] Strasti su prepoznate te se spolni odnosi nadgledaju, kontroliraju pravilima, te usklađuju s položajem planeta, kako bi potomstvo bilo najbolje moguće.[69]

Imovina je zajednička, te se ističu pogibelji samoljublja naspram plodova ljubavi prema zajednici. Upravo je zajednica središnja – od nje pojedinac sve dobiva, prema zasluzi.[70] Bitno je da nema teškog siromaštva i bogatstva jer ono kvari ljude[71], u tom kontekstu je i trgovina nečasna.[72] Pravila i zakoni su ispisani na ploči na vratima crkve. Pojedinac ima autonomiju, ali zahvaljujući božanskom uređenju svega. Iz tog razloga razborito je potpuno predanje religiji i djelovanje

64 Usp. Tommass CAMPANELLA, *Grad Sunca*, Beograd, 1964., 7-8.

65 Usp. *Isto*, 11.

66 Usp. *Isto*, 16.

67 Usp. *Isto*, 17; 54.

68 Usp. *Isto*, 20.

69 Usp. *Isto*, 22.

70 Usp. *Isto*, 14.

71 Usp. *Isto*, 27.

72 Usp. *Isto*, 36.

u skladu s njom.[73] Iako im je životna sudbina zapisana u zvijezdama, Bog im je dao vještine kako ih izbjeći.[74]

Kod Campanelle, kao autora kasne renesanse, počinju nagovještaji određenih izuma i tehnoloških rješenja koja pomažu građanima u raznim djelatnostima. Na primjer, davanje naredbi konju bez uzda uz pomoć nogu[75]; kola s jedrima za obradu zemlje koja pogoni vjetar, a kad vjetra nema - izum boljeg prijenosnog točka omogućuje da ga pogoni samo jedna životinja[76]; tajne smjese za plodnost zemlje[77]; lađe koje se kreću bez vesla uz pomoć nekih naprava[78]... Riječ je o prvoj utopijskoj najavi snažnog zaokreta u shvaćanju uloge tehnologije i znanosti u realizaciji idealnih društvenih ostvarenja.[79]

5.0 Francis Bacon: prodor znanosti u utopiju

„Nova Atlantida" (1627.) Francisa Bacona (1561. – 1626.) otkriva novi utopijski grad u pomorskim avanturama u Južnom moru. Riječ je o društvu okupljenom oko doma Salomonova – Saborišta. Plemenita je to ustanova, svjetiljka kraljevstva, koja za cilj ima proučavati Božja djela na njegovu slavu.[80] Građani su kršćani, a posebno vrednuju obiteljske svetkovine, tijekom koji se sastaju svi članovi obitelji. Tu se raspravlja o pomoći, savjetima, brakovima.[81] Posebno se cijeni čednost ljudi koji se suzdržavaju od razvrata.[82] U pozadini je Baconova kritika braka u Europi, koji je izgubio smisao svog postojanja, što kao posljedicu ima nemar oko djece i njihova odgoja, a što u konačnici

73 Usp. *Isto*, 55.

74 Usp. *Isto*, 60.

75 Usp. *Isto*, 33.

76 Usp. *Isto*, 37.

77 Usp. *Isto*, 37.

78 Usp. *Isto*, 38.

79 Phyllis A. HALL, The Appreciation of Technology in Campanella's 'The City of the Sun, u: *Technology and Culture*, 34 (1993.) 3, 613 – 628. https://doi.org/10.2307/3106706

80 Usp. Francis BACON, Nova Atlantida, u: *Eseji ili saveti politički i moralni*, Beograd, 1967., 222.

81 Usp. *Isto*, 224-225.

82 Usp. *Isto*, 330.

potkopava društvo.[83] Smatraju kako je samopoštovanje, uz religiju, najvažnija stega protiv svih ljudskih poroka.[84]

Svrha doma Salomonova je spoznati uzroke i tajne kretanja.[85] Bacon tako posebno naglašava znanost i stjecanje znanja, kao svjetlost koja vodi ljude prema naprijed i širi njihove spoznaje o prirodi kao Božjem djelu. Imaju posebne kuće, ustanove, u kojima se uz pomoć najsuvremenijih instrumenata i znanja bave pojedinim znanstvenim disciplinama, kao što su matematika, astronomija, medicina... Proučavaju brojne prirodne pojave, kao i ljudska osjetila. Za razliku od prijašnjih utopija, Bacon veliča ljudsku težnju prema spoznaji i razvoju znanosti, koja pomažu u ostvarenju sretnog života.

6.0 Utopija, industrija i prirodni resursi

U ovom dijelu rada samo ćemo ukratko naznačiti razvoj ideja vezanih uz utopije kroz naredni period. Renesansni Campanella nagovijestio je važnost izuma, a Bacon u središte postavio znanost i istraživanje Božjeg djela. No, za razliku od prethodnih razdoblja, gdje se sreća pojedinca ostvarivala kroz njegovanje vrlina prikladnih božanskoj duši, Mumford s pravom napominje kako su naredna razdoblja obilježena usmjeravanjem imaginacije utopista na sredstva kojim čovjek ostvaruje ravnopravnost u društvu. Utopije postaju mjesta „na kojem je usavršeno sve što poboljšava materijalnu stranu života“[86]. Mumford primjećuje kako su ciljevi za sretan život sada uzeti zdravo za gotovo, te je središte pozornosti usmjereno na ovladavanje prirodom. Razvoj uz pomoć energije iz ugljena i vode, novi izumi i strojevi, sve to pobuđuje nove utopijske ideje, pa u 19. stoljeću nastaje gotovo dvije trećine svih napisanih utopija.[87] Tehnika i materijalna sredstva ovladala su imaginacijom utopija, te pripremila ono s čime smo danas suočeni u zamišljanju savršenih gradova.

83 Usp. *Isto*, 320.

84 Usp. *Isto*, 321.

85 Usp. *Isto*, 234. i dalje.

86 Lewis MUMFORD, *Povijest utopija*, 103.

87 *Isto*, 107 – 110.

Saša HORVAT

7.0 Utopije bijega i rekonstrukcije - ili kako je čovjek sam sebe izgnao iz raja

Možemo li danas uopće zamisliti idealno društvo bez pomoći znanosti i tehnologije? Možemo li zamisliti neki aspekt naših života koji nije obilježen tehnologijom?

Dvadeseto stoljeće otvoreno je s *Exposition Universelle 1900* u Parizu, izložbom koja obiluje novim tehnološkim rješenjima. Utopijska ostvarenja nisu više rezervirana samo za knjige, ona postaju dio stvarnosti. Pola stoljeća nakon izložbe filmska industrija otkriva nesputane utopijske ideje zahvaćajući puno širu publiku, čiju maštu zaokuplja tehnološkim rješenjima ljudske, ali i izvanzemaljske pameti.

Protagonisti filma "Lost Horizon" (1937) režisera Franka Capre nakon pada zrakoplova na nepoznatim područjima oko Himalaja otkrivaju savršeni samostan/grad Shangri La, te prolaze kroz muke oko odluke ostati ili se vratiti kući. Film "Forbidden Planet" (1950) režisera Freda M. Wilcoxa razvija utopiju u ostacima kolonije na udaljenom planetu. Dakako, uz pomoć umjetne inteligencije. U filmu "Logan's Run" (1976) otkrivamo savršeni svijet 23. stoljeća u kojem je svaki drugi dan bolji od prethodnog, u kojem možete ostvariti sve svoje fantazije i želje, dakako, sve uz pomoć nevjerojatne tehnologije. Na primjer, na dodir tipke savršeni ljubavnik dolazi u zagrljaj. No, postoji ograničenje - kada kristal koji se nalazi u dlanu ruke zasvijetli (oko 30 godine života) vrijeme je za smrt. Protagonist filma sa svojom ljubavi bježi te otkriva savršeni i slobodni svijet izvan tog "savršenog grada". Inače, motiv pronalaženja "raja" u nekom starom poretku ili prirodnoj ne-tehnološkoj oazi – „utopija povratka utopiji" sve je češći u suvremenim scenarijima.

Ukoliko poduzmemo skok prema suvremenijim ostvarenjima na malim platnima otkrivamo brojne prikaze budućih gradova. Ideje su to koje stapaju utopiju bijega – jer Zemlja više ipak nije dovoljna – i utopiju rekonstrukcije – graditi od nule neke nove svjetove.

Zahvaljujući znanstveno-tehničkom razvoju i činjenici kako Zemljini resursi nisu neograničeni, čovjek se počeo prepoznavati kao mogući svemirski putnik. Veliki poticaj ovom pothvatu je sljedeća teza: ukoliko ne postanemo međuzvjezdani putnici, ljudskoj vrsti prijeti izumiranje. Nadahnuća na ovu temu su brojna, međutim,

nedavni serijal „Mars“ u produkciji National Geographic Channela, kroz kombinaciju filmske serije i dokumentarnog filma, izrazito je uspješno dočarao ovu sveprisutniju i gotovo dohvatljivu utopiju.

Nužnost svemirskog putovanja u seriji ističe i Elon Musk, osnivač Tesle i SpaceX-a, kada kaže kako „budućnost ljudskog roda u načelu će se razvijati u dva smjera: ili ćemo postati vrsta koja živi na više planeta i civilizacija koja putuje u svemir ili ćemo zaglaviti na jednom planetu dok ne dođe do nekog događaja koji će potaknuti istrebljenje“[88].

Serija je na granici utopije. Naime, radnja se odvija 2033. godine, a planovi realizacije ideje koloniziranja planeta Mars analiziraju se uz pomoć vrhunskih znanstvenika koji rade na rješenjima koja će omogućiti lansiranje ljudske vrste i kolonijalizaciju Marsa. Prvu misiju na Mars vodi posada u svemirskoj letjelici „Daedalus“. Svjesni troškova pothvata, misiju sponzorira korporativno-javno partnerstvo između privatne korporacije (Mars Mission Corporation) i zaklade koalicije svjetskih nacija (International Mars Science Foundation). Za razliku od prethodnih utopija, država više nije jedini “krov i temelj” utopije, nego i privatni sektor. Njihovi, pak, planovi i ciljevi mogu biti potpuno drugačiji od državnih. Vrlo brzo serija počinje reflektirati i osnovne elemente ljudskog bića – nagnuće prema spoznajama, sposobnost preživljavanja i domišljatost u ekstremnim uvjetima, krhkost i jakost ljudskog duha, ali i ljudsku pohlepu, koja Mars vidi kao novi resurs.

Nakon utopija na malim ekranima, koje nam sve češće upravljaju pogled prema beskonačnom svemiru, vraćamo se matičnom planetu i suvremenim pokušajima realizacije znanstveno-tehničkih utopija: pametni gradovi i kognitivni gradovi.

7.1 Pametni gradovi - nadzor i učinkovitost

Pojam utopija označava mjesto koje ne postoji, ali prema kojemu ljudski duh teži. Pametni gradovi su dvoznačni u tom pogledu. Oni nisu utopija jer se razvijaju i grade kao odgovor na sve veći rast broja ljudi koji žive u urbanim područjima. Do 2050. godine očekuje se kako će dvije trećine stanovništa (oko sedam milijardi) živjeti u gradovima.[89]

88 National Geographic Channel, *Nova serija Mars pomiče granice znanstvenih emisija*, u: https://www.natgeotv.com/hr/special/mars/ (12. X. 2023.).

89 United Nations, Share of population residing in rural areas. United Nations,

Ideja pametnih gradova jednom nogom je često na polju utopije jer se obećavaju ispunjeni i osmišljeni život po mjeri čovjeka isključivo na temelju znanstveno-tehničkih dostignuća, preciznije na temelju informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

U obećanjima dominiraju zelene površine, promet na zeleni pogon i bez gužvi, arhitektura uklopljena u prirodu, maksimalna učinkovitost s prirodnim resursima, te uživo praćenje odvijanja svih ključnih procesa u gradu (na primjer, potrošnja struje i vode, dostupnost hitne službe, stope zločina...), te proaktivno djelovanje gradskih vlasti i posebnih timova u cilju sigurnosti i učinkovitosti. Digitalna obrada velikih količina podataka iz života grada, u svrhu boljeg i organiziranijeg svakodnevnog života.[90] Nadzor[91] i učinkovitost su principi upravljanja. Život i puls grada pretvoreni u informacije na ekranima smještenima u nekoliko soba.

Treba reći kako potrebe duše nisu u prvom planu, vrline nisu na popisu ostvarenja. Poznato je da su se poljoprivreda i tehnika brinuli su se za osnove života u drevnim utopijama, dok u pametnim gradovima znanost i tehnika u potpunosti ovladavaju ljudskim djelovanjem, kao i

---

Department of Economic and Social Affairs, Population Division, "World Urbanization Prospects Dataset"; PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, "History Database of the Global Environment 3.3" [original data] (17. I. 2024.), u: https://ourworldindata.org/grapher/urban-population-share-2050?time=2050 (1. II. 2024.).

90 Za više o problemima definicije pametnog grada, kao i raskoraka akademskih definicija te shvaćanja pametnog grada u realizacijama znanstvenih i istraživačkih instituta, vidi u: Ralf-Martin SOE – Luiza Schuch de AZAMBUJA – Kalle TOISKALLIO – Marko NIEMINEN – Michael BATTY, Institutionalising smart city research and innovation: from fuzzy definitions to real-life experiments, u: *Urban Research & Practice*, 15 (2022.) 1, 112-154, https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1998592. Za eventualno rješenje tog raskoraka, vidi u: Rob KITCHIN, Conceptualising smart cities, u: *Urban Research & Practice*, 15 (2022.) 1, 155-159, https://doi.org/10.1080/17535069.2022.2031143. Za problematiku definiranja pojma „pametni grad" vidi u: Annalisa COCCHIA, Smart and Digital City: A Systematic Literature Review, u: Renata Paola DAMERI, Camille ROSENTHAL-SABROUX (ur.), *Smart City. Progress in IS*, Cham, 2014., 13-43. https://doi.org/10.1007/978-3-319-06160-3_2.

91 Koliko nadzor uz pomoć tehnologijskih rješenja može prijeći granice te ugroziti čovjeka i njegovu slobodu, izvrsno je prikazano u kratkom filmu „Utopia", režisera Kosta Nikasa, dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=vJYaXy5mmA8 (5. I. 2024.).

javnim prostorom. Znanost i tehnika privatnih korporacija tako nude sveobuhvatna rješenja na putu prema pametnim gradovima, čije su ideje diljem svijeta već prihvaćene, kao i diljem Europe. Rješenja koja se smatraju pametnima u primjeni su u: Innsbrucku, Lundu, Bolzanu, Ljubljani, Münchenu... kao i u gradu Hvaru.[92]

Sociolog urbanizma Robert Hollands razvija kritički odmak naspram oduševljenja pametnim gradovima, pozivajući na propitkivanje što to ovdje "pametan" uopće znači, jer u konačnici cilj pametnih gradova svakako nije pomoći čovjeku da bolje misli ili komunicira s drugim građanima.[93] Upravo u sprezi gradskih i korporativnih divova razvijaju se "nužna" pametna rješenja, te se postavlja pitanje što s populacijom koja se ne uklapa ili ne može participirati na pametnim rješenjima. Umjesto da ih osnažuje u participiranju u gradskom životu, pametna rješenja mogu određene skupine građana udaljiti na margine.[94] Kritike su potaknule promišljanja o pametnim gradovima koji će u svom fokusu biti usmjereni prema svim građanima, no, ostaje činjenica kako tehnologija nije neutralna s obzirom na ideje i vrednote onoga koji je proizvodi i upravlja njome. Time se otvara prostor nužnom promišljanju na koji način rješenja mogu biti integrirana u društvo, pazeći na njihov dizajn i način na koji potiču sudjelovanje i suradnju građana, pa makar bila riječ o "pametnom prijevozu biciklima" koje omogućuje građanima ravnopravno dostupnu uslugu mobilnosti.[95] Tehnologija nije jedino rješenje gradskih teškoća i životnih problema građana (na primjer, beskućnika), nego tek jedno od sredstava u tom procesu.[96]

---

92 Usp. Antonio GARRIDO-MARIJUAN – Yana PARGOVA – Cordelia WILSON, *The making of a smart city: best practices across Europe*, EU Smart Cities Information System, u: https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-04/the_making_of_a_smart_city_-_best_practices_across_europe.pdf (10. V. 2023.).

93 Usp. Robert G. HOLLANDS, Critical interventions into the corporate smart city, u: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8 (2015.) 1, 61–77. https://doi.org/10.1093/cjres/rsu011.

94 Usp. Jathan SADOWSKI, *Too smart: how digital capitalism is extracting data, controlling our lives, and taking over the world*, MIT Press, 2020.

95 Usp. Robert BRADSHAW – Rob KITCHIN, Charting the design and implementation of the smart city: the case of citizen-centric bikeshare in Hamilton, Ontario, u: *Urban Geography*, 43 (2022.) 4, 567-588, https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1878439.

96 Usp. Rob KITCHIN, Conceptualising smart cities / Rob KITCHIN, Making sense

7.2 Kognitivni gradovi – čovjek nasuprot globalnog uma meta-pametne države

Kognitivni gradovi (engl. *the cognitive cities*) još je jedan u nizu odgovora na povećanje populacije u gradovima.[97] Kao *dijete* pametnih gradova, kognitivni gradovi se osmišljavaju na temeljima umjetne inteligencije, Interneta stvari (*Internet of things - IoT*)[98] i širokog razvoja računalstva.

Pojam „kognitivni grad" prvi put je upotrijebljen 1997. godine u radu Marcosa Novaka[99], koji promišlja o uspostavi inteligentnih okruženja (engl. *intelligent environments*) koji će proširiti ljudsku svijest. Na krilima novih tehnoloških rješenja ljudska će vrsta živjeti u „meta-pametnoj državi" (*a meta-intelligent state*), čija će odlika biti globalni um koji će nadilaziti i ujedinjavati pojedinačne umove[100]. Zahvaljujući inteligentnim okruženjima i njihovoj povratnoj informaciji, ljudi će biti svjesni svojih snaga, slabosti, potreba i želja, te će znati kako odgovoriti na njih. Informacije koje će se posredovati u realnom vremenu, brzinom svjetlosti, približit će nam „sveprisutnost, sveznanje, svemoć - božanske atribute, prema kojima stalno težimo"[101].

---

of smart cities: addressing present shortcomings, u: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, (2015.) 8, 131–136. https://doi.org/10.1093/cjres/rsu027.

97 Usp. Juvenal MACHIN, Agusti SOLANAS, A Review on the Meaning of Cognitive Cities, u: *9th International Conference on Information, Intelligence, Systems and Applications (IISA)*, Zakynthos, 2018., 1-5, https://doi.org/ 10.1109/ IISA.2018.8633654.

98 Riječ je o tehnologiji „koja omogućava da se stvari korištene u svakodnevnom životu mogu povezati putem Interneta i unaprijediti svoju funkcionalnost. Internet stvari je jedna od najbrže rastućih industrija današnjice čija se primjena može pronaći gotovo svugdje, u automobilima, automatiziranim postrojenjima, kućanskim aparatima, medicinskim uređajima i sl." Ivan LIVAJA – Zvonimir KLARIN, Utjecaj 5G mreže na Internet stvari, u: *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (2020.) 1-2 , 155-169., ovdje 155.

99 Usp. Marcos NOVAK, Cognitive Cities: Intelligence, Environment and Space, u: Peter DROEGE (ur.), *Intelligent Environments. Spatial Aspects of the Information Revolution*, Amsterdam, 1997., 386–420.

100 Usp. *Isto*, 392.

101 Usp. Marcos NOVAK, Cognitive Cities: Intelligence, Environment and Space, 418.

Novakove utopijske ideje možda nisu u prvom planu suvremenih, razrađenijih i konkretnijih promišljanja o kognitivnim gradovima, ali svakako nisu ni predaleko. Na polju računalstva, Mostashari i ostali[102] naznačuju razlikovanje pojma „kognitivnih gradova" od sličnih inačica na temelju kognitivnog učenja koje uključuje pohranu informacija, tj. stvaranje memorije, kao i naknadno dohvaćanje tih prošlih iskustava, a sve u svrhu kontinuiranog poboljšanja urbanog upravljanja.[103]

Kognitivni gradovi se odlikuju kognitivnim sustavom koji „uči i prilagođava svoje ponašanje zasnovano na prošlim iskustvima i sposobno je osjetiti, razumjeti i odgovoriti na promjene u svom okruženju. Važno je shvatiti ulogu pojedinog građanina i društvenih institucija u stvaranju snažnijeg kognitivnog grada. Zapravo jedna od prepoznatljivih karakteristika kognitivnog grada sa strogo senzorsko-upravljanom urbanom infrastrukturom je potreba za promjenom paradigme shvaćanja kako se gradom upravlja i kako odluke teku kroz različita okruženja dionika"[104].

Kaltenrieder i ostali[105] uz kognitivnu teoriju uključuju i konektivizam (engl. *Connectivism*), kao teoriju koja podržava proces učenja u gradu.[106] Konektivizam uz pomoć ljudske i tehnologijske

---

102 Usp. Ali MOSTASHARI – Friedrich ARNOLD – Mo MANSOURI – Matthias FINGER, Cognitive cities and intelligent urban governance, u: *Network Industries Quarterly*, 13 (2011.) 3, 4–7; vidi također: Mo MANSOURI – Nasrin KHANSARI, A Conceptual Model for Intelligent Urban Governance: Influencing Energy Behaviour in Cognitive Cities, u: Edy PORTMANN – Marco E. TABACCHI – Rudolf SEISING – Astrid HABENSTEIN (ur.), *Designing Cognitive Cities. Studies in Systems, Decision and Control*, Cham, 2019., https://doi.org/10.1007/978-3-030-00317-3_8

103 Usp. Ali MOSTASHARI – Friedrich ARNOLD – Mo MANSOURI – Matthias FINGER, Cognitive cities and intelligent urban governance, 4.

104 *Isto*, 3.

105 Usp. Patrick KALTENRIEDER – Edy PORTMANN – Sara D'ONOFRIO – Matthias FINGER, Applying the fuzzy analytical hierarchy process in cognitive cities, u: *Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, Guimaraes, 2014., 259–262; Patrick KALTENRIEDER – Edy PORTMANN – Sara D'ONOFRIO, Enhancing multidirectional communication for cognitive cities, u: *eDemocracy & eGovernment (ICEDEG), 2015 Second International Conference on IEEE*, 2015, 38–43. https://doi.org/10.1109/ICEDEG.2015.7114476

106 Usp. George SIEMENS, Connectivism:A learning theory for the digital age, u: *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2 (2005.) 1,

komunikacije razvija kolektivno učenje te pohranjuje znanje svih sudionika u procesu.[107] Utopija projicira stvaranje grada kao jednog umnog nad-organizma, koji integrira sve informacije stvarajući novo znanje, a sve u svrhu vlastitog preživljavanja i samo-obnavljanja. Farinelli smatra kako će gradovi budućnosti rasti na temelju vlastitih kognitivnih funkcija postajući „svjesni umovi".[108]

Utopija na neki način postavlja neodgodivi zahtjev integracije ljudske i umjetne inteligencije, kao jedini put i odgovor na sve veći broj stanovnika u gradovima. Bez daljnjega, brojne su prednosti spomenutih kognitivnih gradova. Ipak, snažna integracija i svepristuni nadzor nad pulsom svih građana postavlja opravdane sumnje u moguće zlouporabe i kontrolu. Prethodne utopije također su zahtijevale određeno odricanje slobode volje u ime savršenog poretka. No, poredak, pravila i donošenje odluka po pravilima donekle su bili jasni. Međutim, u kognitivnim gradovima temelj je sinteza s umjetnom inteligencijom kod koje u njezinim naprednim inačicama, kao što su neuronske mreže, ne razumijemo proces donošenja odluka, tj. suočavamo se s tzv. crnom kutijom. Može li pripuštanje tehnologiji i umjetnoj inteligenciji dnevnog protoka života osigurati više slobode i vremena za dokolicu? Omamljujuće nadanje u to otkriva lice utopije projekta.

7.3 Zelene utopije: povratak prirodi

U prethodnim razmatranjima smo već spomenuli sklonost suvremenih utopija prema „zelenim utopijama", kojima je za cilj povratak prirodi ili izvornom odnosu čovjeka i svog prirodnog staništa. Utopija je u njima ono prirodno iz koje je čovjek potekao. Uz društvenu harmoniju (sreća, sloboda, red) kao temu utopija, zelene utopije nude i ekološku harmoniju, a za neke autore ona je i važnija od prve.[109]

3-10.

107 Usp. Juvenal MACHIN – Agusti SOLANAS, A Review on the Meaning of Cognitive Cities, 2.

108 Usp. Franco FARINELLI, The cognitive city, u: Oriol NEL-LO – Renata MELE (ur.), *Cities in the 21st Century*, New York, 2016., 149–159.

109 Usp. Alan MARSHALL, *Ecotopia 2121: A Vision for Our Future Green Utopia - in 100 Cities*, New York, 2016.

Projekt „Ecotopia 2121“ primjer je zelenih utopija kojima je cilj suočiti se s klimatskim promjenama i utjecajem koje čovječanstvo ima na planet.[110] Riječ je o projektu koji je istraživao 100 različitih gradova i kroz impresivna umjetnička ostvarenja ponudio viziju njihove zelene preobrazbe. Među gradovima koji su uključeni u studiju iz cijeloga svijeta ima poznatih i nepoznatih. Preobrazba se odvija na temelju neposrednih trenutnih opasnosti koje prijete tim gradovima.

Postoje i projekti potpuno novih gradova zasnovanih na ideji sinteze zelenih utopija, pametnih gradova i umjetne inteligencije, kao što je pustinjski grad Neom „Linija“ u Saudijskoj Arabiji.[111] Budući dom za devet milijuna stanovnika bit će izdužena građevina od 170 kilometara, odatle i naziv. Njegove odlike bit će visoki neboderi, dostupnost svih bitnih ustanova kroz 5 minuta hodanja, uz unutar gradska putovanja najviše do 20 minuta, bez automobila. Dakako, uz minimalni utjecaj na okolinu.

Drugi primjer utopije koja također uključuje sintezu zelenog i pametnog je Toyotin Woven City u Japanu, u gradu Susono, gdje je nekad bila Toyotina tvornica. Kako tvorci ideje ističu, Woven City je „ispitni tečaj za mobilnost kako bismo ostvarili naš san o stvaranju dobrobiti za sve. Počevši od Susona kod planine Fuji, provest ćemo ispitivanja novih ideja za sustave i usluge koji proširuju mobilnost i oslobađaju ljudski potencijal. Ovdje ćemo graditi buduće tkivo života“[112].

Zaključak

Prepuštanje omamljujućem prizoru utopije otkriva ne samo ljudska nagnuća, snove i nadanja, nego i njegovo samo-razumijevanje. Platon, More, Bacon, Campanella, Petrić – svi su polaznu točku i temelj razvoja utopija gradili na razumijevanju čovjeka – njegovih snaga i mana. Osim odgovora na aktualna društvena pitanja, njihove utopije u središtu brige imale su odgoj budućih građana, poistovjećujući sreću i blagostanje pojedinca sa srećom i blagostanjem čitavoga grada. Ponuđena rješenja pratila su razvoj tehnologije i znanosti, te nudile

110 Za više o projektu vidi u: https://www.ecotopia2121.com/ (8. I. 2024.)

111 Za više o projektu vidi u: Discovery UK, *THE LINE: Saudi Arabia's City of the Future in NEOM*, u: https://www.youtube.com/watch?v=0kz5vEqdaSc (10.01.2024.)

112 Za više o projektu vidi u: https://www.woven-city.global/ (7. I. 2024.)

nove ideje. Međutim, daljnjim razvojem društva, a posebno nakon perioda industrijske revolucije, autori odustaju od brige i skrbi za ljudski odgoj i dušu. Sigurna luka ili ono što će realizirati utopiju su znanstveno-tehnološka rješenja. Ljudsko stanje kao takvo uzima se zdravo za gotovo ili kao nešto što više nije tema utopija. Ili se pak može reći kako je došlo do potpunog stapanja pojedinca i države. Tehnički osmišljeno i učinkovito društvo proizvodi pojedinca istih kvaliteta. No, kvaliteta nije isto što i vrlina. Ujedno, srž utopije - koja je na određeni način garantirala budućnost grada – bio je odgoj mladeži, što u suvremenim utopijama gotovo ne dolazi do izraza.

Povijesnim pregledom odabranih utopija dobili smo uvid kako se shvaćanje vlastite biti i onoga što znači biti čovjekom odražava na središnje momente utopije. To nije iznenađujuće s obzirom da je utopija svojevrsni ljudski raj na Zemlji (ili nekom prikladnom planetu). Iznenađujući je okret od brige za odgoj i razvoj pojedinca, prema brizi za učinkovitošću i kontrolom. Od pouzdanja u vlastiti razum i dušu obilatu vrlinama, prema nad-umu umjetnog organizma. Od plodova vlastitih ruku, prema dominaciji industrije, tehnike, znanosti. Od utopija vrlina prema utopijama materijalnog i utopijama digitalnog.

Suvremene utopije otkrivaju nam prepuštanje ljudskog duha umjetnom impulsu. Čovjek je čovjek tek u krilu tehnološkog. Sigurno uljuljan u *hladne silikonske ruke*, prepušta svoju imaginaciju i budućnost algoritmu i vjerojatnostima. Horizont mogućnosti tehnologije i znanosti, postaje i horizont mogućnosti čovjeka. Njegov obzor egzistencije određen je umjetnim spoznajama. Njegova bit i stremljenja razumiju se iz tehničkog.

No, to ne umanjuje njegovu silnost i volju za moć. Silnost čovjeka iz stihova Sofoklove „Antigone“ s kojima smo otvorili rad očituje se u ljudskoj moći osvajanja i širenja. Kod Sofokla morem i zemljom, danas planetom i svemirom. Nekad rukama i nogama, danas uz robote i algoritme. Utopije su korak u procesu od ne-mjesta do mjesta vladavine čovjeka u potrazi za srećom. Njegov izlazak iz domaćeg i poznatog prema nepoznatome. Heidegger interpretira Sofoklovu ljudsku silnost kao nasilje i nadmoć, smatrajući kako Grci definiraju čovjeka kao ono najstrašnije.[113]

113 Usp. Martin HEIDEGGER, *Uvođenje u metafiziku*, 165.

Suvremene zelene utopije kojih smo se dotaknuli u radu čine se velikodušnim ljudskim nastojanjima čuvanja onoga iz čega je i sam potekao. No, na tragu Heideggera, čini se kako one prizivaju pokoravanje prirode u tehnička i znanstvena rješenja. Priroda zbijena i savijena u okvire urbanističkog rješenja futurističkih gradova. Nasilno sunovraćanje u izvore svoga početka. Samo, niti su to ti izvori, niti je to istinski povratak.

Bit čovjeka izranja iz utopija tako što nam otkriva kako čovjek samog sebe razumije, kamo želi, što mu je za postići i uz pomoć čega, te u konačnici pred čime se predaje i pred čime ustupa svoju imaginaciju i budućnost.

Literatura:

1. Alan Marshall, *Ecotopia 2121: A Vision for Our Future Green Utopia - in 100 Cities,* New York, 2016.

2. Ali Mostashari – Friedrich Arnold – Mo Mansouri – Matthias Finger, Cognitive cities and intelligent urban governance, u: *Network Industries Quarterly*, 13 (2011.) 3, 4–7

3. Annalisa Cocchia, Smart and Digital City: A Systematic Literature Review, u: Renata Paola Dameri, Camille Rosenthal-Sabroux (ur.), *Smart City. Progress in IS, Cham*, 2014., 13-43. https://doi.org/10.1007/978-3-319-06160-3_2.

4. Anamarija Ivanković, Krešimir Peračković, Ivan Šestak, Temeljna obilježja idealnih društava u djelima nekih klasičnih i suvremenih socijalnih utopista, u: *Crkva u svijetu*, 3 (2023.) 58, 405-424. https://doi.org/10.34075/cs.58.3.3

5. Frane Petrić, *Sretan grad*, Zagreb, 1998.

6. Francis Bacon, Nova Atlantida, u: *Eseji ili saveti politički i moralni,* Beograd, 1967.

7. Franco Farinelli, The cognitive city, u: Oriol Nel-Lo – Renata Mele (ur.), *Cities in the 21st Century*, New York, 2016., 149–159.

8. Gerd Haeffner, *Filozofska antropologija,* Zagreb, 2003.

9. George Siemens, Connectivism: A learning theory for the digital age, u: *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*,

2 (2005.) 1, 3–10.

10. Ivan Livaja – Zvonimir Klarin, Utjecaj 5G mreže na Internet stvari, u: *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (2020.) 1-2 , 155-169.

11. Jathan Sadowski, *Too smart: how digital capitalism is extracting data, controlling our lives, and taking over the world*, MIT Press, 2020.

12. Juvenal Machin, Agusti Solanas, A Review on the Meaning of Cognitive Cities, u: *9th International Conference on Information, Intelligence, Systems and Applications* (IISA), Zakynthos, 2018., 1-5. https://doi.org/10.1109/IISA.2018.8633654

13. Lewis Mumford, *Povijest utopija*, Zagreb, 2008.

14. Ljerka Schiffler, Filozofija grada, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 11 (1985.) 1-2 (21-22), 3-27.

15. Martin Heidegger, *Uvođenje u metafiziku*, Zagreb, 2012.

16. Marcos Novak, Cognitive Cities: Intelligence, Environment and Space, u: Peter Droege (ur.), *Intelligent Environments. Spatial Aspects of the Information Revolution,* Amsterdam, 1997., 386–420.

17. Mislav Kukoč, O najboljem ustroju mediteranskog polisa, u: *Filozofska istraživanja*, 29 (2009.) 4, 641-656.

18. Mo Mansouri – Nasrin Khansari, A Conceptual Model for Intelligent Urban Governance: Influencing Energy Behaviour in Cognitive Cities, u: Edy Portmann – Marco E. Tabacchi – Rudolf Seising – Astrid Habenstein (ur.), *Designing Cognitive Cities. Studies in Systems, Decision and Control*, Cham, 2019., https://doi.org/10.1007/978-3-030-00317-3_8

19. Phyllis A. Hall, The Appreciation of Technology in Campanella's 'The City of the Sun, u: *Technology and Culture*, 34 (1993.) 3, 613 – 628. https://doi.org/10.2307/3106706

20. Patrick Kaltenrieder – Edy Portmann – Sara D›onofrio – Matthias Finger, Applying the fuzzy analytical hierarchy process in cognitive cities, u: *Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance,* Guimaraes, 2014., 259–262.

21. Patrick Kaltenrieder – Edy Portmann – Sara D›onofrio, Enhancing multidirectional communication for cognitive cities, u: *eDemocracy & eGovernment (ICEDEG),* 2015 Second International Conference on IEEE, 2015, 38–43. https://doi.org/10.1109/ICEDEG.2015.7114476

22. Platon, *Država*, Zagreb, 1997.

23. Platon, *Fedon*, Zagreb, 2010.

24. Robert Bradshaw – Rob Kitchin, Charting the design and implementation of the smart city: the case of citizen-centric bikeshare in Hamilton, Ontario, u: *Urban Geography*, 43 (2022.) 4, 567-588. https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1878439

25. Robert G. Hollands, Critical interventions into the corporate smart city, u: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8 (2015.) 1, 61–77. https://doi.org/10.1093/cjres/rsu011

26. Rob Kitchin, Conceptualising smart cities, u: *Urban Research & Practice*, 15 (2022.) 1, 155-159, https://doi.org/10.1080/17535069.2022.2031143

27. Rob Kitchin, Making sense of smart cities: addressing present shortcomings, u: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, (2015.) 8, 131–136. https://doi.org/10.1093/cjres/rsu027

28. Slavko Platz, *Povijest filozofije I., Stari vijek: Grčka i rimska filozofija*, Đakovo, 2005.

29. Tommass Campanella, *Grad Sunca*, Beograd, 1964.

30. Thomas Morus, *Utopija*, Beograd, 1938.

31. Ralf-Martin Soe – Luiza Schuch de Azambuja – Kalle Toiskallio – Marko Nieminen – Michael Batty, Institutionalising smart city research and innovation: from fuzzy definitions to real-life experiments, u: *Urban Research & Practice,* 15 (2022.) 1, 112-154, https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1998592

Izvori s Interneta:

1. Antonio Garrido-Marijuan – Yana Pargova – Cordelia Wilson, The making of a smart city: best practices across Europe, EU Smart Cities Information System, u: https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-04/the_making_of_a_smart_city_-_best_practices_across_europe.pdf (10. V. 2023.)

2. Discovery UK, THE LINE: Saudi Arabia›s City of the Future in NEOM, u: https://www.youtube.com/watch?v=0kz5vEqdaSc (10.01.2024.)

3. „Frane Petrić“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024., u: https://enciklopedija.hr/clanak/petric-frane (6. II. 2024.).

4. National Geographic Channel, Nova serija Mars pomiče granice znanstvenih emisija, u: https://www.natgeotv.com/hr/special/mars/ (12. X. 2023.).

5. Projekt „Ecotopia 2121“, https://www.ecotopia2121.com/ (8. I. 2024.)

6. Sofoklo, Antigona, Zagreb, 26., u: https://lektire.skole.hr/wp-content/uploads/2020/01/sofoklo_antigonae.pdf (13. XII. 2023.)

7. United Nations, Share of population residing in rural areas. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, "World Urbanization Prospects Dataset"; PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, "History Database of the Global Environment 3.3" [original data] (17. I. 2024.), u: https://ourworldindata.org/grapher/urban-population-share-2050?time=2050 (1. II. 2024.).

8. „Utopia“, kratki igrani film, režiser Kosta Nikas, dostupno na:

https://www.youtube.com/watch?v=vJYaXy5mmA8 (5. I. 2024.)

9. Woven City, https://www.woven-city.global/ (7. I. 2024.)